

STUART WOOLF

**Ο ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ**

Πρόλογος:
ΑΝΤΩΝΗΣ ΛΙΑΚΟΣ

Μετάφραση:
ΕΦΗ ΓΑΖΗ

ΘΕΜΕΛΙΟ

II.

Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ (1789-1870)

Ο εθνικισμός γεννήθηκε στη Δυτική Ευρώπη, εκεί δηλαδή όπου από το Μεσαίωνα τα δυναστικά κράτη αναπτύχθηκαν και έγιναν ισχυρά. Οι συνέπειές αυτού του εμφανούς ιστορικού γεγονότος (το οποίο συχνά αγνοείται από τους μελετητές του εθνικισμού) είναι ότι ο πολιτικός εθνικισμός, από την αρχή του, στράφηκε στο κράτος ως σταθερό σημείο αναφοράς. Μεταξύ του 15ου και του 18ου αιώνα, ένας εθνικός πατριωτισμός αναπτύχθηκε ανάμεσα στο «πολιτικό έθνος» των κυρίαρχων ομάδων ως ένα σπουδαίο στοιχείο συνοχής για τη δόμηση των πρώιμων δυναστικών κρατών. Αυτός ήταν ένας πατριωτισμός ο οποίος εκφράστηκε μεγαλοφώνως εναντίον της απειλής από άλλα κράτη (όπως για παράδειγμα στα ιστορικά έργα του Σαίξπηρ) και ο οποίος αρθρώθηκε μέσα από μία «πανοπλία» «εθνικών» θεσμών, όπως οι συγκεντρωτικές κυβερνήσεις, το Κοινοβούλιο, η Αυλή, η εθνική θρησκεία. Ο καθένας από τους θεσμούς αυτούς είχε τις τελετουργίες και τα σύμβολά του, αλλά όλοι επέμεναν στην προτεραιότητα της αφοσίωσης και της υπακοής στο έθνος. Έπειδή τα περισσότερα κράτη κυβερνούνταν από βασιλιάδες, η εθνική και η δυναστική νομιμοφροσύνη συχνότατα εξισώνονταν. Αλλά ο ίδιος εθνικός πατριωτισμός εκφράστηκε και σε μη-δυναστικά κράτη στα οποία κυβερνούσαν οργανωμένες κοινωνικές ομάδες (Standaardestaaten), όπως η Δημοκρατία της Βενετίας, η Ολλανδική Δημοκρατία και η Αγγλία του Κρόμβελ.

Η κρατική δομή της Δυτικής Ευρώπης σήμαινε επίσης ότι υπήρχαν αναγνωρισμένες «εθνικότητες», αν και συχνότερα περιγράφονταν με όρους «εθνικών-χαρακτηριστικών» των διαφόρων λαών (Γάλλοι, Άγγλοι, Ισπανοί, κλπ.). Στις περιγραφές αυτές περιλαμβάνονταν διάφορα «έθνη», εντός των υπαρχόντων συνόρων των μεγάλων δυναστικών κρατών, και μερικά εκτός, αναγνωρίσιμα κυρίως από τη γλώσσα τους, όπως ήταν οι Ιταλοί ή οι Γερμανοί. Οι λαοί αυτοί περιλαμβάνονταν στο κοινό γνωστικό πεδίο της εποχής επειδή είχαν διασφαλίσει την παρουσία τους σε μια κοινή πολιτισμική κληρονομιά η οποία είχε δημιουργηθεί εν μέρει από λογοτεχνικές αναφορές, από εμπορικές επαφές, καθώς και από τις περιπλανήσεις για χάρη της μόρφωσης των λογίων και των γόνων των ανώτερων τάξεων. Η *Εγκυκλοπαίδεια*, το μεγάλο έργο του Διαφωτισμού, συνόψιζε πολύ ωραία το τι καταλάβαιναν τότε ως «εθνικά χαρακτηριστικά».

«Κάθε έθνος έχει το δικό του χαρακτήρα. Είναι σχεδόν παροιμιώδες να χαρακτηρίσεις το Γάλλο ελαφρό, τον Ιταλό ζηλιάρη, τον Ισπανό ιεροπρεπή, τον Άγγλο κακεντρέχη, το Σκότο ματαιόδοξο, το Γερμανό μεθύστακα, τον Ιρλανδό τεμπέλη, τον Έλληνα πανούργο, κλπ.» (*Encyclopedie*, τόμ. 11 [1765], λήμμα «Nation»).

Μια παρόμοια καταλογογράφηση των λαών με βάση τα «εθνικά χαρακτηριστικά» έχει ενδιαφέρον. Περιλαμβάνει τις περισσότερες από τις εθνικότητες οι οποίες θεωρούνταν ιστορικά σημαντικές αργότερα, στις αρχές του 19ου αιώνα, είτε επειδή μπορούσαν να αναφέρονται σε ένα εθνικό κράτος (όπως οι Γάλλοι ή οι Ισπανοί), είτε επειδή θεωρούνταν σημαντικές διότι επικαλούνταν την κουλτούρα, την ιστορία, το λαό ή το έδαφος.

Υπήρχε μια ιεραρχία εθνών η οποία μπορούσε να διεκ-

δικεί την προσοχή της διεθνούς κοινής γνώμης, όπως έδειξε ο Hobbsbawm, στη βάση ενός κρίσιμου, υλικά και συμβολικά, μεγέθους. Για τον Ματσίνι, τα ιστορικά έθνη ήταν οι Ιταλοί, οι Γερμανοί, οι Πολωνοί, οι Έλληνες, οι Ισπανοί, οι Σκανδιναβοί, στους οποίους μετά το 1848 προσέθεσε τους Ούγγρους (Della Peruta, 1969, σ. 222, 246). Οι επαναστάσεις του 1848 στην Αψβουργική Αυτοκρατορία αποκάλυψαν δραματικά τις δυσκολίες των λαών χωρίς ιστορία να εξασφαλίσουν το δικαίωμα στην ύπαρξή τους, ακόμα και στους δημοκρατικούς κύκλους, όπως αυτούς του Ματσίνι.

Στο υπόστρωμα αυτής της διαίρεσης των λαών, σ' αυτούς που δικαιούνταν ή όχι το δικαίωμα της πολιτικής ύπαρξης, δεν υπήρχε ένας λογικός υπολογισμός αν πρακτικά ήταν δυνατό όλα αυτά τα έθνη να γίνουν κράτη. Υπήρχε μια ιδεολογική πεποίθηση ότι η πρόοδος του πολιτισμού μπορούσε να ανιχνευθεί μέσω της ιστορίας ειδικών εθνών. Η εμπιστοσύνη του Διαφωτισμού στη μετάβαση από τις πρωτόγονες φυλές μέσω της φεουδαρχίας στο σύγχρονο πολιτισμό, οδηγούσε στο απλοϊκό συμπέρασμα, κοινό σ' όλους τους δυτικούς διανοούμενους του 19ου αιώνα από τον John Stuart Mill ως τον Φρειδερίκο Ένγκελς, ότι το μέγεθος αποτελούσε μια ένδειξη της ανθρώπινης προόδου και μια προϋπόθεση του εθνικού κράτους. Οι πιο ανεπτυγμένοι πολιτισμοί, των μεγαλύτερων εθνών, θεωρούνταν πως θα ευεργετούσαν τους μικρότερους πιο καθυστερημένους λαούς. Οι τελευταίοι, μόνο κέρδος θα αποκομίζαν αν ενσωματώνονταν στα κρατικά σύννορα των μεγάλων εθνών. Ο Mill έγραψε το 1861 ότι

«κανείς δεν μπορεί να υποθέσει ότι δεν είναι ευεργετικότερο για έναν Βρετόνο ή Βάσκο ή Γάλλο της Ναβάρρας να ανήκει στη γαλλική εθνικότητα, έχοντας όλα τα δικαιώματα και τα πλεονεκτήματα του να είναι γάλλος πολί-

της [...] παρά να κάθεται σύννους πάνω στους βράχους του, ημιάγριο υπόλειμμα του παρελθόντος, περιστρεφόμενος γύρω από το στενό πνευματικό του ορίζοντα, χωρίς συμμετοχή ή ενδιαφέρον στη γενική κίνηση του κόσμου. Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για τον ουαλό ή το σκότο ορεσίβιο σαν μέλος του βρετανικού έθνους» (Hobsbawm, 1990).

Ακόμα τόσο αργά όσο το 1882, όταν η εθνικότητα έγινε το κεντρικό ζήτημα διαμάχης στην Αψβουργική και στη Ρωσική Αυτοκρατορία, ο Ερνέστος Ρενάν μπορούσε να διαβεβαιώνει ότι «το εθνικό στοιχείο, θεμελιώδους σημασίας στις απαρχές της ιστορίας, έχει χάσει τη σημασία του σε σχέση με την πρόοδο του πολιτισμού» (Lanago, 1993, σ. xxix).

Ο μοντέρνος εθνικισμός χρονολογείται συμβατικά από τη Γαλλική Επανάσταση. Οι επαναστάτες εξίσωσαν, άμεσα και αμετάκλητα, τις έννοιες έθνος, κράτος, έδαφος και γλώσσα. Το έθνος δεν ενσωμάτωσε μόνο τη λαϊκή κυριαρχία: ταυτίστηκε αυτονόητα με την ενότητα του γαλλικού κράτους και εδάφους: «Η Γαλλία είναι μία και αδιαίρετη». Εδώ, αφενός εκφράστηκε η από μακρού εγκαθιδρυμένη ύπαρξη του γαλλικού κράτους, και, αφετέρου, η πιο πρόσφατη πεποίθηση του Διαφωτισμού ότι ο πολιτισμός προόδευε μόνο μέσα από κάθε έθνος, και ιδιαίτερα μέσα από το γαλλικό έθνος (Woolf, 1989). Έκτοτε, ο επαναστατικός ορισμός του εθνικού κράτους επαναδιατυπώθηκε σταθερά, ακολουθώντας τις ανάγκες των εσωτερικών αγώνων και των εξωτερικών πολέμων. Περιέλαβε έτσι τα περισσότερα από τα στοιχεία των μεταγενέστερων φάσεων του εθνικισμού. Ήταν βολονταριστικός όσο διαρκούσε η φάση του «ενόπλου έθνους», όταν η χρήση της γαλλικής γλώσσας ήταν βασικό κριτήριο για να είναι κανείς πολίτης. Επέβαλε

εξάρτηση από τις μακρινές ιστορικές μαγήμες των απαρχών του έθνους και επέμενε στα φυσικά του σύνορα, τα οποία απέκλειαν τους ξένους. Πάνω απ' όλα πρότεινε ότι κάθε πολίτης όφειλε να έχει μια άμεση και αδιαμεσολάβητη σχέση με το εθνικό κράτος, η οποία εκφραζόταν, ολοένα και περισσότερο, στην «εθνική» ατομική ένταξη μέσα από τη συμμετοχή στις θεσμικές διαδικασίες. Η διακήρυξη στο Σύνταγμα του 1795 ότι η εκπεφρασμένη θέληση του λαού μέσω της ψήφου, ήταν ικανή συνθήκη για την αναγνώριση της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας του, επιβεβαίωσε την ανατρεπτική φύση της Επανάστασης. Οι εκκλήσεις αυτές (όσο κι αν σύντομα έγιναν θεωρητικές), έχοντας την κάλυψη του πανίσχυρου επαναστατικού —και ναπολεόντειου— μιλιταρισμού, υπονόμευσαν την κατεστήμενη μορφή των διεθνών σχέσεων.

Τα συστατικά στοιχεία της ιδεολογίας του μοντέρνου εθνικισμού μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια στην επαναστατική Γαλλία. Είναι αμφίβολο ωστόσο, παρά τις βεβαιότητες της εθνικής ιστοριογραφίας, αν η ναπολεόντεια κατοχή οδήγησε σε μια ανάλογη αφύπνιση της εθνικής ιδεολογίας σε άλλες χώρες εκτός ορισμένων διανοουμένων — κυρίως Γερμανών. Ακόμη και οι μαζικές εξεγέρσεις στην Ισπανία και τη Ρωσία προσφέρουν αμφίβολες ενδείξεις. Πρόκειται κυρίως για απελευθερωτικά κινήματα εναντίον του ξένου εισβολέα, στην υπεράσπιση μιας περιοχής, της δυναστείας και της θρησκείας μάλλον, παρά εκφράσεις ενός έθνους-κράτους. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία για τη γρήγορη ανάπτυξη του εθνικισμού κατά τη διάρκεια της παλινόρθωσης.

Χαρακτηριστικό του πρώιμου 19ου αιώνα ήταν ένα πνεύμα ρομαντισμού, το οποίο εκφράστηκε, πέρα από τη βασιανιστική αυτοεξέταση του ατόμου, σε μια αλτρονιστική θέληση προς θυσία για μια ανώτερη, δημόσια υπόθεση. Η

γρήγορη διάδοση του εθνικισμού οφείλει πολλά στη γλώσσα του εθνικισμού, κοινή ανάμεσα στις εκπαιδευμένες τάξεις. Χωρίς μια τέτοια νοοτροπία, δύσκολα θα μπορούσε να εξηγηθεί το δίκτυο των φιλελληνικών οργανώσεων που απλώθηκε από άκρη σ' άκρη στην Ευρώπη, στη δεκαετία του 1820. Για τους φιλέλληνες, η απελευθέρωση από τους μουσουλμάνους Τούρκους των χριστιανών απογόνων της αρχαίας Ελλάδας, της μητέρας του δυτικού πολιτισμού, απμάδεψε την πορεία της προόδου. Ο πολιτικός ρομαντισμός έδωσε νόημα στη λατρεία του λαϊκού παρελθόντος (και επομένως του απομάκρυσμένου και αυθεντικού)· στη γλώσσα ως χερντεριανή έκφραση της ψυχής του λαού (Volk)· στο διανοούμενο τύπο Σταέλ, ως ερμηνευτή των ανέκφραστων επιθυμιών του λαού· στην επανασυμφιλίωση θρησκείας και προόδου, όπως την παρουσίασε ο Τζομπέρτι· στη νέα «οργανική» εποχή του σαινσιμονικού συνεταιρισμού και του ματσεινιανού εθνικισμού. Ο ρομαντισμός εξηγεί το δυσανάλογο ρόλο της διανόησης – των συγγραφέων, σπουδαστών, δικηγόρων, διοικητικών υπαλλήλων και μορφωμένων αξιωματικών – στα πρώιμα εθνικά κινήματα. Αν και ο ρομαντισμός ήταν συμβατός με όλες τις πολιτικές αποχρώσεις, ως τις επαναστάσεις του 1848, και ακόμη αργότερα ως το μεγάλο έπος του Γαριβάλδι το 1860, επιβεβαίωσε τους στενούς δεσμούς ανάμεσα στο φιλελευθερισμό και τον εθνικισμό. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τόσο ο ένας όσο και ο άλλος συνδυάζουν την πρόοδο με την πραγματοποίηση των έμφυτων ονείρων κάθε λαού.

Αυτή η πρώτη φάση του πολιτικού εθνικισμού (που χρειάζεται να τη διακρίνουμε από την πολιτισμική έκφραση της εθνικής συνείδησης χωρίς ένα πολιτικό πρόγραμμα) είναι εσωτερικά συνυφασμένη με το φιλελευθερισμό. Πρέπει επομένως να διακρίνεται από τους πιο εσωστρεφείς εθνικισμούς των τελευταίων δεκαετιών του 19ου και του 20ού

αιώνα. Κατά συνέπεια, είναι σημαντικό να καταλάβουμε τη στενή σύνδεση εθνικισμού και φιλελευθερισμού.

Εν μέρει, αυτή η σύνδεση εθνικισμού και φιλελευθερισμού προήλθε από την ασυνήθιστη διεθνή κατάσταση. Η κατάρρευση της Ιεράς Συμμαχίας οδήγησε γρήγορα στην αποκρατάλωση δύο συνασπισμών δυνάμεων. Στον έναν, στον οποίο ανήκαν η Αυστρία, η Ρωσία και η Πρωσία, η εχθρότητα εναντίον κάθε εκδήλωσης αλλαγής ενθάρρυνε μια ανάλογη σύγκλιση των μεταρρυθμιστικών πολιτικών κινήματων και θέσεων πέρα από σύνορα, έστω κι αν παρόμοια σύνδεση, στην πράξη, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός συνδυάστηκαν αναγκαστικά εξαιτίας του γεγονότος ότι τα ίδια κράτη που ήταν εναντίον του φιλελευθερισμού, ήταν επίσης εναντίον του εθνικισμού. Οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, οι οποίες θεωρούνταν από την Αγγλία και τη Γαλλία ως αποτελεσματικός τρόπος για να αποφευχθεί η επανάσταση, εμφανίζονταν στους τοπικούς εκπροσώπους της προόδου, αδύνατες χωρίς πολιτική ανεξαρτησία και από τους ξένους (Ιταλία) με εδαφικό κατακερματισμό (Γερμανία).

Αυτό το ίδιο το ευρωπαϊκό «κοντσέρτο» δυνάμεων, το οποίο αποτελεί μια ξεχωριστή φάση στη μακρά διάρκεια της ιστορίας των διεθνών σχέσεων, και το οποίο ρύθμισε την ισορροπία δυνάμεων ως το 1870 και ιδιαίτερα ως το 1914 (Hinsley, 1963), δημιούργησε συνθήκες οι οποίες επέτρεψαν την ανάπτυξη ορισμένων εθνικιστικών κινήματων. Αν και κανονικά εργαζόταν για τη διατήρησή του status quo και συστηματικά απέρριπτε κάθε δικαίωμα των λαών για πολιτική ανεξαρτησία, ωστόσο, σε στιγμές κρίσης, νομιμοποίησε και ακόμη επέβαλε πολιτικές αλλαγές, όπως π.χ. την επιτυχία του πρώτου εθνικού κινήματος του 19ου αιώνα — αυτού της Ελλάδας το 1828. Οι αγγλικές και γαλλικές παρεμβάσεις εμπόδισαν αποφασιστικά την καταστο-

τή του βελγικού και του ιταλικού κινήματος ανεξαρτησίας.

Ο εθνικισμός, σ' αυτή την πρώτη φάση, συνδέθηκε με το φιλελευθερισμό. Και οι δύο ιδεολογίες ταυτίστηκαν με την πρόοδο και τις αξίες της μεσαιάς τάξης, των οποίων τα υλικά ευεργετήματα ήταν προφανή στην Αγγλία και τη Γαλλία. Οι αξίες που υποστήριζαν οι βέλγοι, οι ιταλοί και οι γερμανοί μεταρρυθμιστές ήταν οι ίδιες: ατομικισμός, οικονομική πρόοδος, πολιτική αντιπροσώπευση, ελευθερία του Τύπου και αποτελεσματική κρατική γραφειοκρατία. Συνδύαζαν, δηλαδή, αυτό που φαινόταν, αναδρομικά, ως οι θετικές πλευρές της ναπολεόντειας εμπειρίας με τα εξιδανικευμένα πρότυπα της Αγγλίας και της Γαλλίας. Ανάλογα με τις εθνικές ιδιαιτερότητες και τις ατομικές πεποιθήσεις, οι γνώμες μπορούσαν να διαφέρουν. Οι βέλγοι φιλελεύθεροι, με ζωντανές τις μνήμες από τα πλεονεκτήματα της ενοποιημένης ναπολεόντειας αγοράς, ασφυκτιούσαν εντός του βασιλείου της Ολλανδίας. Αντίθετα, οι ιταλοί και οι γερμανοί φιλελεύθεροι επέμεναν στα οικονομικά πλεονεκτήματα από την ενοποίηση των εδαφών τους. Ενώ οι γερμανοί φιλελεύθεροι επιχειρηματολογούσαν υπέρ της εκκοσμίκευσης της εκπαίδευσης. Αγνοούσαν όμως τα θέματα αυτά στην καθολική Ιταλία και στο Βέλγιο ή στην ορθόδοξη Ελλάδα. Οι ιταλοί και οι γερμανοί φιλελεύθεροι ήσαν αμφίθυμοι απέναντι στο κράτος. Πολλοί το δέχονταν ως δυνητικά το πιο ισχυρό εργαλείο πρόόδου· δεν το θεωρούσαν όμως πολιτικά ουδέτερο.

Οι επαναστάσεις του 1848 έδειξαν ότι ο φιλελευθερισμός και ο εθνικισμός δεν ήταν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Προκάλεσαν αγωνιώδη ερωτήματα και ενδοιασμούς τόσο στους ιταλούς όσο και στους γερμανούς φιλελεύθερους για το αν η εθνική ανεξαρτησία θα έπρεπε να θεωρηθεί αναγκαία προϋπόθεση για φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και για τη διεύρυνση της πρόόδου. Στην Ιταλία, η Ε-

θνική Εταιρεία του Καβούρ έδειξε με επιτυχία την προτεραιότητα της πολιτικής ενότητας πάνω σε ό,τι υποστήριζε πως αποτελούσαν διχαστικές συζητήσεις για τη μελλοντική οργάνωση του κράτους. Στη Γερμανία, στα 1850-1860, η ίδια συζήτηση υπόκειται στις διαφορές ανάμεσα στους συντηρητικούς και φιλο-πρώτους υποστηρικτές μιας Μικρής Γερμανίας (*Kleindeutschland*) και στους φιλελεύθερους υποστηρικτές μιας Μεγάλης Γερμανίας (*Grossdeutschland*), με σκοπό να εμποδίσουν, ή τουλάχιστον να διαλύσουν, την κυριαρχία του πρωσικού μιλιταρισμού.

Οι πρακτικές συνέπειες αυτής της υποταγής του φιλελεύθερου ρεφορμισμού στην πολιτική ενότητα θα βάραιναν πολύ και στις δύο χώρες. Στην Ιταλία, η υιοθέτηση του συγκεντρωτικού μοντέλου διοίκησης του Πιεμόντε και το εξαιρετικά περιορισμένο δικαίωμα ψήφου, φόρεσε ένα στενό ρούχο πάνω σε μια χώρα που απρτελούνταν από περιοχές με πολύ διαφορετικές κρατικές παραδόσεις και διαφορετική πυκνότητα κοινωνικών σχέσεων. Στη Γερμανία, τα νοτιογερμανικά κράτη, στα οποία ο φιλελευθερισμός ήταν περισσότερο ανεπτυγμένος, είχαν άντισταχθεί στη δημιουργία μιας Μικρής Γερμανίας. Με το θρίαμβο του Μπίσμαρκ, οι αντίπαλοι της ομοσπονδίας που κυριαρχούνταν από τους Πρώτους, δηλαδή ο καθολικός και ο σοσιαλδημοκρατικός κόσμος, αποκηρύχθηκαν σύντομα ως «εχθροί του Ράιχ». Προς τα τέλη του 19ου αιώνα, ο φιλελευθερισμός έχασε την προνομιακή του σχέση με τον εθνικισμό, καθώς είχε χάσει το δικαίωμα να θέλει να ενσωματώσει την πρόοδο. Άλλωστε, το δικαίωμα αυτό του το αμφισβητούσε και ο σοσιαλισμός.

Αν και υπάρχει μια γενική ομοιότητα στα συστατικά στοιχεία, στον τρόπο οργανωτικού ενκοινωνισμού και στη συμβολική λειτουργία των πολιτισμικών αναφορών κάθε εθνικισμού, εν τούτοις, οι ειδικές συνθήκες μέσα στις οποίες

οι εθνικιστικές ηγεσίες δομούσαν τα κινήματά τους, εξηγεί πολλές από τις διαφορές και τις ιδιαίτερες εμφάνσεις. Για παράδειγμα, η γλώσσα ήταν ο πιο συγκεκριμένος δείκτης της πολιτισμικής ταυτότητας για τους Ιταλούς και τους Γερμανούς από τον Δάντη ως τον Λούθηρο, με όρους λογοτεχνικής συνέχειας και (λιγότερο για τους Ιταλούς) στο επίπεδο της συζήτησης των μορφωμένων. Στην ελληνική περίπτωση, ήταν θεμελιώδες να αποτελέσουν τα αρχαία ελληνικά τη βάση της νέας εθνικής γλώσσας, για να δείχτει η αυθεντικότητα της ελληνικής εθνικής συνείδησης. Η γλώσσα όμως δεν έπαιξε κανένα ρόλο στην επιτυχία του βελγικού αγώνα για ανεξαρτησία, ακριβώς εξαιτίας της γλωσσικής διαφοροποίησης μεταξύ γαλλόφωνων και Φλαμάνδων (μόνο αργότερα θα γινόταν η διαφοροποίηση αυτή στοιχείο αμφισβήτησης). Ούτε η ιστορία, στην οποία οι Έλληνες, οι Ιταλοί και οι Γερμανοί αναφέρονταν με υπερηφάνεια, έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στη βελγική περίπτωση. Αναφερόταν άλλωστε σε ένα λιγότερο μακρινό παρελθόν κατά το οποίο οι νοτιο-ολλανδικές επαρχίες της Ισπανικής και Αυστριακής Αυτοκρατορίας αποτελούσαν πρόσφατα τμήματα της Ναπολεόντειας Αυτοκρατορίας. Από την άλλη μεριά, οι Έλληνες, οι βέλγοι και οι ιταλοί πατριώτες μπορούσαν να ξεπερνούν τις διαφορές τους στην κοινή πάλη εναντίον του ξένου εχθρού, πράγμα δυσκολότερο για τους Γερμανούς, παρά τα κοινά σημεία μιας ορισμένης αντι-γαλλικής ξενοφοβίας.

Η διάκριση ανάμεσα σε έναν εθνικισμό βολονταριστικό και ντετερμινιστικό, ο οποίος συμβατικά αποδίδεται στην Ιταλία και τη Γερμανία με βάση τις ιδέες ορισμένων συγγραφέων, ουσιαστικοποιείται αν συγκριθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δύο χωρών. Στο επίκεντρο αυτής της διάκρισης βρίσκεται το ζήτημα της εθνικότητας και του εδάφους. Επίδικα και αδιαχώριστα ζητήματα τα οποία νό-

θευσαν, ήδη από το 1848, το ρομαντικό ιδανισμό του εθνικισμού, τον οποίο και μετέτρεψαν έκτοτε σε μια διαφοροούμενη-πραγματικότητα ως σήμερα.

Ιστορικά, η εθνικότητα σπάνιας ορίστηκε με αυστηρούς όρους αίματος και συγγένειας. Μόνο σε ακραίες περιπτώσεις, όπως από το ναζισμό ή από το σερβικά και τον κροατικό εθνικισμό σήμερα. Άλλωστε, οι όροι αυτοί είναι και βιολογικά ακατάλληλοι, δεδομένης της συνεχούς μετακίνησης και της διασποράς των φυλών και των πληθυσμών ανά τους αιώνες (με την εξαίρεση ίσως της Ισλανδίας). Ο κανονικός ορισμός μιας εθνοτικής συνομάδωσης είναι χαλαρότερος και ευρύτερος:

«σχεδόν πάντοτε συνδέεται κατά κάποιον απροσδιόριστο τρόπο με κοινή κατάγωγή και προέλευση, από τις οποίες υποτίθεται ότι προέρχονται τα κοινά χαρακτηριστικά των μελών μιας εθνοτικής ομάδας» (Hoßsbawm, 1990, σ. 63).

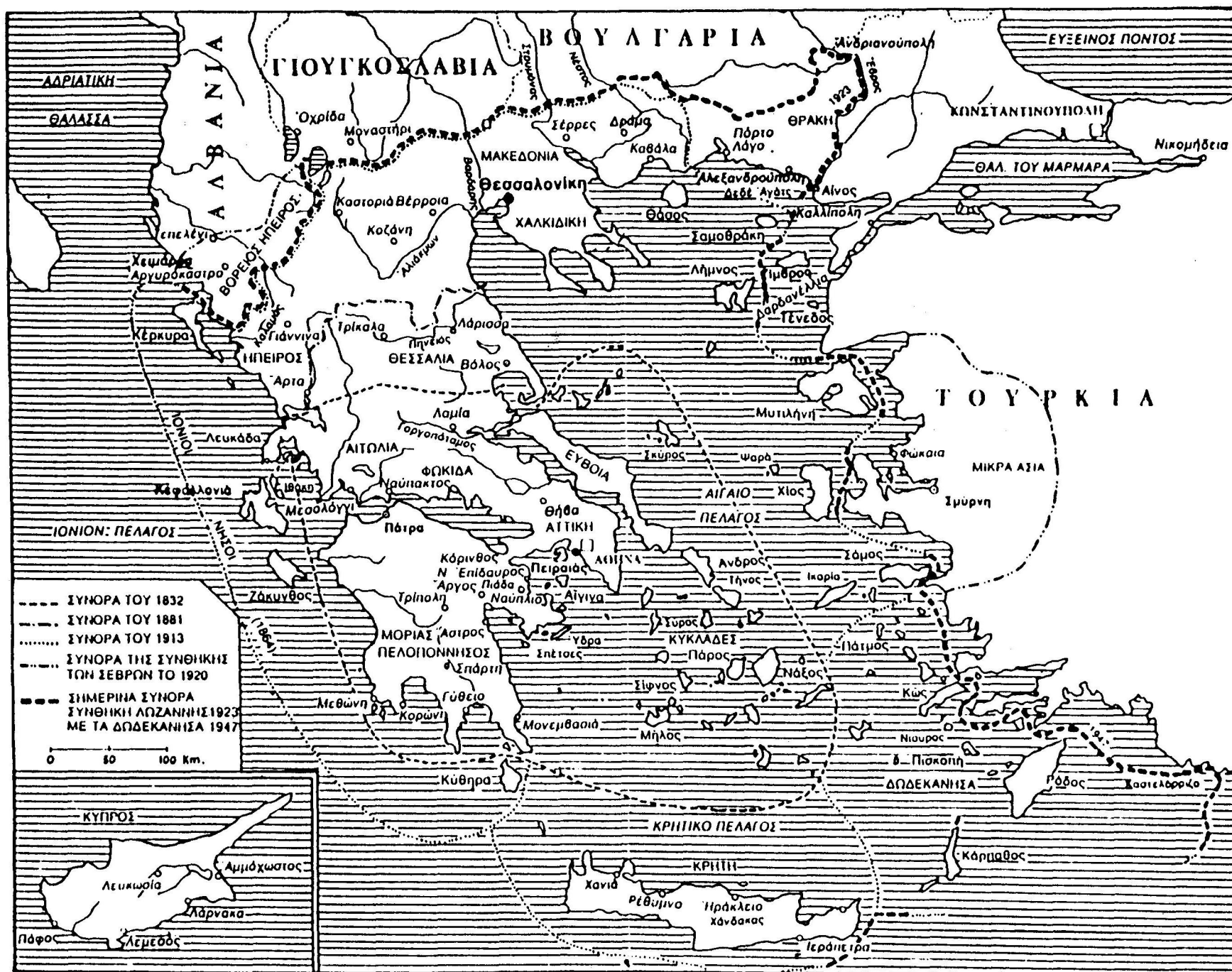
Διαφορετικά από τη Γερμανία, τα εδαφικά σύνορα ποτέ δεν έγιναν ένα εθνολογικό ζήτημα κατά τους αγώνες για ανεξαρτησία και ενότητα στο Βέλγιο και στο Ιταλικό Risorgimento. Η δυσαρέσκεια των κατοίκων των επαρχιών του μελλοντικού Βελγίου εναντίον της ενσωμάτωσής τους στο βασίλειο της Ολλανδίας ήταν περισσότερο άμεση και επιτακτική απ' ό,τι η εθνοτική συνειδήσή ανάμεσα σε Φλαμανδούς (Zolberg, 1974). Στην Ελλάδα και την Ιταλία, από την άλλη μεριά, στα μάτια των πατριωτών, τα νεοαποκτηθέντα σύνορα (το 1830 και το 1861 αντίστοιχα) υπολείπονταν κατά πολύ από το να συμπεριλάβουν όλους τους συμπατριώτες. Οι Έλληνες της Μακεδονίας και οι Ιταλοί της Βενετίας παρέμεναν ακόμα υπό ξένη κατοχή. Μόνο αργότερα, όταν ορίστηκαν πολιτικά τα σύνορα, εμφανίστηκαν οι εθνικές μειονότητες — και τότε, σε σύγκριση με την Κεντρική

και Ανατολική Ευρώπη, σε μια σχετικά θριακή κλίμακα.

Στη Γερμανία από την άλλη μεριά, η διαμάχη ανάμεσα στην εθνικότητα και την εδαφικότητα ξέσπασε αρκετά πρώιμα, ήδη από τις επαναστάσεις του 1848. Αυτό οφειλόταν, κατά ένα μέρος, στην κληρονομιά κρατικής επέκτασης των προηγούμενων αιώνων. Οι μεν Αψβούργοι προωθούσαν τα σύνορά τους προς τα νοτιοανατολικά, οι δε Χοετζόλερν, απ' το κοινού με τους Αψβούργους, προς το διαμελισμό της Πολωνίας. Κατά ένα άλλο μέρος, προέκυψε από τις ίδιες τις δυσκολίες των Γερμανών να ορίσουν τι εννοούσαν λέγοντας Γερμανικό έθνος, εξαιτίας της χιλιετούς παράδοσης της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Με πολιτισμικά και γλωσσικά κριτήρια υπήρχαν πολλά γερμανικά «έθνη», τα οποία ζούσαν εντός των ορίων της Αυτοκρατορίας και τα οποία περιελάμβαναν, π.χ., τους Δανούς και τους Πολωνούς. Ο γερμανικός λαός (*Volk*) ήταν μια επινόηση των γερμανών διανοουμένων στα τέλη του 18ου αιώνα, με σκοπό να περιγράψει μελλοντικές πολιτικές προσδοκίες. Δηλαδή ότι οι Γερμανοί (και σ' αυτούς περιλαμβάνονταν διάφορα έθνη όπως Πρώσοι, Αυστριακοί, Βαυαροί, Δανοί, Πολωνοί, κλπ.) θα γίνονταν ένας κυρίαρχος λαός. Για τον Γκαίτε το 1815, ο πλούτος της Γερμανίας προερχόταν από τη διαφορετικότητα των «εθνών» και των κρατών που την αποτελούσαν, οποιαδήποτε ενότητα κι αν είχε στα μάτια των άλλων λαών.

Ο όρος *Nationalstaat* (εθνικό κράτος) χρησιμοποιήθηκε μόλις το 1848, όταν η επιμονή για τα σύνορα της Γερμανικής Συνομοσπονδίας (διαδόχου της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) ήλθε σε αναπόφευκτη διαμάχη με τα εθνολογικά όρια της εθνικότητας. Την περιφρονητική απόρριψη των διεκδικήσεων των άλλων εθνών (όπως των ούγγρων ευγενών) υπογράμμισε η πεποίθηση των γερμανών επαναστατών στο κοινοβούλιο της Φραγκφούρτης ότι αποτελούσαν

τον κυματοθραύστη του δυτικού πολιτισμού εναντίον της πλημμυρίδας των Σλάβων. Οι εθνικές εχθρότητες που ξέσπασαν στις επαναστάσεις του 1848, αποκάλυψαν τις διαφορές ανάμεσα στον εθνικισμό στη Δυτική και στην Κεντροανατολική Ευρώπη.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ